

ELŻBIETA ZARZYCKA-PAWLAK

(KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI)

SYLWETKA NAUKOWA JÓZEFA K. SZANIAWSKIEGO NA TLE KULTURY FILOZOFICZNEJ PIERWSZEJ POŁOWY XIX WIEKU

Celem moich badań jako historyka filozofii, szczególnie filozofii polskiej, jest przedstawienie sylwetki naukowej polskiego filozofa i społecznika, Józefa Kalasantego Szaniawskiego, która uformowała się pod wpływem kultury intelektualnej przełomu wieku XVIII i XIX – okres jego życia obejmował bowiem lata 1764-1843. Szaniawski znany jest głównie z działalności w wymiarze społeczno-politycznym. Jest on jednakże postacią równie znaczącą ze względu na działalność filozoficzną. Określany mianem pierwszego polskiego kantysty i popularyzatora filozofii niemieckiego idealizmu, miał jeszcze inne zasługi i chociaż nie stworzył własnego systemu filozoficznego, dokonał znaczącego wkładu w rozwój polskiej kultury umysłowej.

ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ SZANIAWSKIEGO

Aby sprostać zadaniu ukazania pełnego i klarownego obrazu sylwetki naukowej Szaniawskiego, w pierwszej kolejności należy dokonać przeglądu faktów biograficznych, stanowiących szkielet jego działalności i fundament dla wszelkiej aktywności, zarówno społecznej, jak i naukowej. Znajomość tych faktów umożliwi także głębszą analizę całokształtu uwarunkowań, które miały zasadniczy wpływ na powstanie i rozwój jego myśli filozoficznej.

Bieg wydarzeń, jakie złożyły się na życie Szaniawskiego, miał ścisły związek z trzema zasadniczymi elementami: po pierwsze z jego wykształceniem i predyspozycjami zawodowymi – był on uczniem jednej z podwydziałowych szkół Komisji Edukacji Narodowej, po ukończeniu której podjął praktykę sądowniczą na stanowisku komisarza, później zaś objął

stanowisko prokuratora królewskiego w sądzie kasacyjnym¹; po drugie z poczuciem obowiązku aktywnego kształtowania politycznego ładu w Królestwie, jaki towarzyszył Szaniawskiemu przez cały okres jego aktywności społecznej – pełnił m.in. funkcję sekretarza Towarzystwa Przyjaciół Nauk (lata 1802-1804), członka Sądu Najwyższego Kryminalnego w roku 1832, głównego sekretarza w Tymczasowym Rządzie Królestwa Polskiego czy Kuratora Generalnego w Instytutach Naukowych²; i po trzecie z przeświadczeniem o konieczności zagwarantowania ładu moralnego jako fundamentu szeroko rozumianego rozwoju społecznego – w późniejszych latach swego życia pracował w Komisjach Rządowych do spraw duchownych, wyznań, oświaty i wychowania publicznego (1831-1839)³.

W tło biograficzne wpisuje się także zagadnienie twórczości autora, w problematyce której odzwierciedlały się każdorazowo jego nastroje polityczne i przemiany światopoglądowe. Należy tutaj pokazać wszystkie przemiany wewnętrzne autora, które odzwierciedliły się w jego postawach i działaniach. Współczesny historyk filozofii, Marcin Król, wymienia szereg stanowisk, jakie zajmował kolejno Szaniawski na przełomie ponad trzydziestu lat swojej aktywności społecznej: jakobinizm, liberalizm, liberalny konserwatyzm, konserwatyzm i reakcjonizm⁴. Dzięki analizie dzieł, jakie Szaniawski pozostawił w dziedzictwie dla przyszłych pokoleń, możliwe jest rzetelne odczytanie tych nastrojów i przekonań na mocy tego, co on sam bezpośrednio wyrażał i o czym zaświadczał poprzez swoją działalność. Na twórczość Szaniawskiego składa się pięć głównych dzieł z zakresu filozofii, powstałych w szczytowych latach jego pracy naukowej (1802-1805), liczne korespondencje czy noty służbowe z okresu działalności politycznej (w latach 1810-1815), a także napisane w latach 1821-1827 projekty prawidłowego kształcenia i wychowania obywateli. Twórczość tę zamykają publikowane na łamach „Pielgrzyma” artykuły propagujące filozofię chrześcijańską (1842)⁵.

PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA FILOZOFII SZANIAWSKIEGO

Znajomość biograficznych aspektów sylwetki Szaniawskiego oraz jego twórczości naukowej, ściśle z nimi skorelowanej, pozwala na kolejny krok badań, w którym należy przyrzeć się podstawowym założeniom filozofii autora. Badania te mają na celu pokazanie ogólnej klasyfikacji nauk, jakiej dokonał, a także ukazanie, w jaki sposób rozumiał on istotę i cele

¹ Zob. M. Manteufflowa, *J. K. Sz. Ideologia i działalność*, „Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1936, nr 16, z. 2, s. 158-160.

² Zob. *ibidem*, s. 159-162.

³ Zob. *ibidem*.

⁴ Zob. M. Król, *Zagadka Józefa Kalasantego Szaniawskiego*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1974, nr 20, s. 102.

⁵ Zob. *ibidem*, s. 102-117.

poszczególnych dyscyplin w obrębie filozofii, w tym w sposób szczególny istotę i zadania metafizyki oraz antropologii. Głównym postulatem Szaniawskiego było przywrócenie metafizyki wraz z kategorią całości w jej centrum – całości odniesionej do wszechświata jako jedności organicznej. Zadaniem, jakie wyznaczał ontologii, miało być poszukiwanie prawdy dotyczącej struktury rzeczywistości oraz odkrywanie związków zachodzących pomiędzy jej elementami, przez co metafizyka mogłaby odzyskać swoją utraconą pozycję w klasyfikacji nauk i występować obok fizyki i na równi z nią⁶.

Postulat ten musi uwzględnić możliwości zrealizowania tych zadań metafizyki, czyli odkrycia pełni prawdy o jedności i całości rzeczywistości. Szaniawski podkreślał bowiem, iż odkrycie tej prawdy możliwe jest tylko na drodze poznania człowieka, jego władz i inklinacji wynikających z jego społecznej natury. W ten sposób autor dokonał styku metafizyki i antropologii, których wzajemne zależności uwidocznily się jeszcze wyraźniej w kontekście postulatów jego filozofii społecznej. Wszystkie te badania nad parcelacją filozofii, jej rozumieniem i celami wymagają analizy zagadnień epistemologicznych poruszanych przez Szaniawskiego. W tym celu trzeba przyjrzeć się, w jaki sposób postrzega on władze poznawcze człowieka, jakie przypisuje im funkcje i jak rozstrzyga o kompetencjach rozumu. W świetle powyższych ustaleń możliwe będzie określenie stanowiska, jakie zajął autor w kwestii sporu dotyczącego zależności zachodzących pomiędzy podmiotem poznającym a przedmiotem jego aktów poznawczych. Ludwik Kasiński, badacz recepcji filozofii Kanta w Polsce, podkreśla, iż Szaniawski, pomimo powierzchownego tylko naśladowania poglądów Kanta, stanął jako pierwszy myśliciel polski po tej stronie sporu, który przyznaje rzeczywistości istnienie relatywne względem aktów poznawczych człowieka⁷.

FILOZOFIA SZANIAWSKIEGO A STAN KULTURY UMYSŁOWEJ POCZĄTKU XIX WIEKU

Znając zarys głównych postulatów filozofii Szaniawskiego, należy odnieść je do stanu ówczesnej kultury umysłowej. Przegląd nurtów filozoficznych XIX-wiecznej Europy oraz analiza ich zasadniczych założeń pozwolą umieścić filozofię autora w odpowiednim dla niej miejscu, a także zrozumieć kontekst, w jakim się ona zrodziła i ostatecznie ukształtowała. Istotnym punktem badań nad filozofią Szaniawskiego, z uwzględnieniem tła historyczno-kulturowego, jest także próba określenia jego stosunku do filozofii Oświecenia, w dobie której rozwijał się i tworzył, a którą jednocześnie poddawał tak silnej krytyce, odbierając jej status nauki i nazywając „nieforemnym zlepkiem domniemywań, wątpliwości i dogmatyzującego nie-

⁶ Zob. S. Borzym, H. Floryńska, B. Skarga, *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815-1918*, Warszawa 1983, s. 16.

⁷ Zob. L. Kasiński, *Wpływ Kanta na Szaniawskiego*, „Przegląd Filozoficzny” 1939, nr 42, z. 1, s. 71.

dowiarstwa”⁸. Stefan Harassek, analizując podstawowe zarzuty, jakie Szaniawski wysunął przeciwko filozofii oświeceniowej, wymienia m.in.: „znizienie filozofii do gminnego pojęcia, rugowanie umiejętnej gruntowności w badaniach, zagłuszanie ludzkiego sumienia i niszczenie odpowiedzialności moralnej”⁹.

Trzeba pamiętać, iż kultura umysłowa początku XIX wieku kształtowała się pod wpływem trzech prądów: kantyźmu, scholastyki i Oświecenia, zaś myśliciele tego okresu w różny sposób się do nich odnosili. Krytyka jednego z nich nie zawsze szła w parze z akceptacją pozostałych i na odwrót. Wśród postaw myślicieli możemy wyróżnić pewne typy. Jedną z postaw był zachwyt nad scholastyką, idący wespół z krytyką wszystkich innych prądów jako niepoprawnych; inną było uwielbienie Oświecenia połączone z odrzuceniem zarówno scholastyki, jak i kantyźmu; jeszcze inną kantyźm zwalczający filozofię oświeceniową i scholastykę. Ta ostatnia właściwa była Szaniawskiemu¹⁰. W duchu kantyźmu przypisywał on bowiem metafizyce znaczącą rolę w procesie moralnego wychowania społeczeństwa i kształtowania właściwej postawy moralnej obywateli oraz przekonywał, iż konsekwencją jej usunięcia z obszaru nauki była materializacja ludzkiego życia, traktowanego przez nauki fizyczne jedynie jako użyteczny przedmiot, z pominięciem aspektu duchowego¹¹.

Poszukując rozwiązań dla tych problemów badawczych, należy uwzględnić realizowany w istniejących wówczas ośrodkach kształcenia program nauczania i wychowania – w latach 1770-1779 Szaniawski był wychowankiem szkoły kaliskiej, jednej z podwydziałowych szkół Komisji Edukacji Narodowej. Zarówno program działalności tych szkół, jak i wpis potwierdzający kształcenie Szaniawskiego zawierają *Raporty Szkół KEN*. Być może program ten zaważył na kształceniu młodzieńczego światopoglądu autora oraz na kierunku, w którym podążały później jego przemiany¹².

ŹRÓDŁA I INSPIRACJE MYŚLI SZANIAWSKIEGO

Aby określić sylwetkę naukową Szaniawskiego, potrzebna jest także analiza źródeł, z których czerpał on inspirację dla własnej twórczości, przegląd istotnych dlań stanowisk filozoficznych oraz poglądów ich przedstawicieli. Potrzeba ta wyrasta szczególnie z faktu, iż o źródłach tych autor często wspomina w swoich dziełach, podejmuje się obrony przejmowanych

⁸ Cyt. za: S. Harassek, *Kant w Polsce przed rokiem 1830*, Kraków 1916, s. 78.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Zob. L. Kasiński, op. cit., s. 61.

¹¹ Wit Jaworski podkreśla, iż w czasach Szaniawskiego, a nawet znacznie później, określenie „Jakobin” utożsamiane było z terminem „kantysta”. Zob. W. Jaworski, *Eklektycy i minimaliści. Szkice z dziejów filozofii polskiej początku XIX wieku*, Kraków 1995, s. 61.

¹² Zob. M. Manteufflowa, op. cit., s. 158.

stanowisk, jak również stara się szerzyć te przekonania, które uznał za słuszne i cenne dla filozofii. Badania te mają dotyczyć dwóch istotnych zagadnień pojawiających się w myśli Szaniawskiego: filozofii starożytnej, w tym zakresie, w którym dotyczyła ona teorii moralności, oraz filozofii narodu niemieckiego, w której widział liczne zalety i której przypisywał znamiona prawdziwej wiedzy.

Potrzeba badań dotyczących stosunku Szaniawskiego do starożytnych źródeł filozofii moralnej wypływa z zapożyczenia, jakiego dokonał, formułując własną koncepcję filozofii rozumianej jako nauka praktyczna, której celem jest udoskonalenie i uszczęśliwienie człowieka. Zagadnieniom tym autor poświęcił jedno z dzieł (nosi ono tytuł *O znamienitszych systemach moralnych starożytności*, napisane zostało jako drugie z pism filozoficznych w roku 1803 i traktuje o cennych myślicielach starożytnych, badających sferę moralną człowieka), ukazując w nim swoją koncepcję moralności jako środka do osiągnięcia szczęścia zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym oraz mądrości jako umiejętności poznania siebie – podmiotu swoich aktów i właściwego dysponowania posiadanymi władzami¹³. Szaniawski przekonuje, że człowiek jako istota kierująca się rozumem sam dla siebie jest „prawdziwą własnych swych spraw przyczyną”¹⁴. Tylko od niego zależy bieg spraw, ponieważ gwarantuje mu to wolność, rozumiana jako swoboda działań poza obszarem konieczności instynktownej. Funkcje te są ponadto wyznacznikiem odmienności działań ludzkich od zwierzęcych, gdzie te pierwsze nazywa się moralnymi. Nazwa ta ma za zadanie przypominać, iż każdy czyn ludzki winien różnić się od zwierzęcego, co oznacza, że powinien nosić znamiona czynu rozumnego i świadomego. Szaniawski dodaje, iż nazwa *moralny* wiąże się także z rozumieniem czynu jako podlegającego ocenie; moralny to taki, który da się ocenić (zasługuje na pochwałę lub naganę).

Drugim istotnym kierunkiem, w którym rozwinęła się myśl Szaniawskiego, było znaczące uznanie dla filozofii niemieckiej, szczególnie zaś Kanta, co podkreśla wielu historyków. Chociaż autor nazwany został pierwszym polskim kantystą, który – jak pisze Stefan Harassek – „jest już stanowczym obrońcą i krzewicielem wzgardzonej i znienawidzonej u nas filozofii niemieckiej”¹⁵, to jednak wydaje się, iż wpływ Kanta na Szaniawskiego był dość powierzchowny i wybiórczy. Stąd też potrzeba analiz, które ten stopień zależności dostatecznie sprecyzują i pozwolą uchwycić jego istotę.

¹³ Zob. J.K. Szaniawski, *O znamienitszych systemach moralnych starożytności*, Warszawa 1803, s. 12-20.

¹⁴ Ibidem, s. 11.

¹⁵ S. Harassek, op. cit., s. 75.

W świetle analizy stanu polskiej umysłowości (jej mizerności) Szaniawski wskazywał na filozofię narodu germańskiego jako tę, która stanowiła źródło i wzór naprawy kultury filozoficznej narodu polskiego. Dlaczego filozofia niemiecka? Szaniawski w *Radach przyjacielskich* odpowiada, iż to właśnie autorzy wywodzący się z tej narodowości, bazując w umiejętny sposób na dorobku myślicieli greckich, łacińskich, angielskich i francuskich, potrafili dzięki swej pracowitości, skromności i wielkiemu zaangażowaniu nakreślić właściwy obraz filozofii oraz jej idealny system¹⁶. Pochwała owych osiągnięć narodu niemieckiego jest znaczącym elementem myśli Szaniawskiego i jest widoczna w każdym dziele pochodzącym z tego okresu jego twórczości.

Wiadomo, że w czasie swoich wyjazdów za granicę Szaniawski miał osobisty kontakt z wieloma znamienitymi postaciami niemieckiego idealizmu, wśród których przytoczyć trzeba Klemensa Marię Hofbauera czy Adama Müllera. Autor zaprzyjaźnił się tam z Fryderykiem Schleglem i niejednokrotnie bywał gościem w jego rodzinnym domu, gdzie spotykał także księdza Zachariasza Wenera oraz wielu innych myślicieli niemieckich. W czasie pobytu w Monachium i Landshut poznał Franciszka Baadera i Józefa Goerresa oraz zetknął się po raz pierwszy z postacią Schellinga, którego uznał za największy autorytet w dziedzinie filozofii. Poza bezpośrednim kontaktem z wymienionymi postaciami, studiował ich myśl, oddając się lekturze wybranych, cennych w jego oczach dzieł. Pisma Chateaubrianda, Maistre'a czy Lammenais'go stopniowo kształtowały w nim postawę prawowiernego katolika, a nowo nabyte przekonania religijne pojawiały się w jego publikacjach¹⁷.

FILOZOFIA SPOŁECZNA

Kolejnym fragmentem naukowej sylwetki Szaniawskiego, jaki należy zbadać, są założenia filozofii społecznej, która nierozzerwalnie wiązała się z jego działalnością społeczno-polityczną. Jako urzędnik państwowy Szaniawski miał okazję przyjrzeć się funkcjonowaniu organizmu państwowego, zasadom, jakie umożliwiały to funkcjonowanie, jak również dostrzec usterki w systemie kształcenia i wychowania młodych obywateli. Z tej znajomości wewnętrznego sposobu i warunków funkcjonowania społeczeństwa zrodziła się koncepcja doskonalenia tworu państwowego poprzez moralne doskonalenie jednostek w duchu myśli Arystotelesa, który przekonywał o wpływie kondycji pojedynczego obywatela na kształtowanie organizmu społecznego. Moralność człowieka ma zatem nierozzerwalny związek z polityką, czyli organizacją społeczną, jako że cel tej ostatniej jest połączeniem celów życiowych czło-

¹⁶ Zob. *ibidem*, s. 81.

¹⁷ Zob. W. Jaworski, *op. cit.*, s. 63.

wieka. Prawidłowe wyznaczenie celu działań ma decydujący wpływ na to, w jakim kierunku działania te będą realizowane.

Moralność człowieka ma tym większy wymiar, im bardziej otwiera się on na poznanie siebie jako części natury. Uświadamianie sobie uczestnictwa w życiu społeczeństwa, ojczyzny czy całego gatunku powoduje wyrwanie człowieka z zamkniętego obszaru, w którym on sam stanowi centrum. Ukazuje się wówczas cały zakres zobowiązań, jakie człowiek winien jest społeczności, w której żyje, a które to zobowiązania są mu wrodzone. Dlaczego mają one charakter wrodzony? Otóż dlatego, iż człowiek, podobnie jak reszta tworów, stanowi jeden z licznych elementów rzeczywistości. Jest od pozostałych różny przez swą rozumność, a co za tym idzie przez znajomość praw właściwego postępowania. Odmienność ta jest źródłem jego obowiązku udoskonalania całego społeczeństwa¹⁸. W liście do pułkownika Franciszka Paszkowskiego Szaniawski napisał: „Życie tylko społeczne, dla społeczności, prawdziwym jest u mnie życiem; reszta zgnilizną i śmiercią (...). Mierna to zasługa, skoro kończy się na fizycznym tylko miejscu zajęcia”¹⁹.

Aby dobrze odczytać zamysł autora w tej kwestii, należy poddać analizie nie tylko jego koncepcję człowieka jako istoty wyrastającej ze społeczeństwa i do życia w nim przeznaczonej, ale także samo rozumienie państwa jako indywidualnej jedności organicznej, której istnienie możliwe jest tylko dzięki istnieniu jej poszczególnych elementów. W tym miejscu trzeba również określić stosunek Szaniawskiego do głównych teorii społecznych, w tym w sposób szczególny teorii umowy społecznej, tak mocno przezeń krytykowanej, czy utopijnej teorii platońskiego państwa idealnego, której ślady widoczne są w koncepcji stworzonej przez samego Szaniawskiego²⁰.

Z roku 1807 pochodzi *Korespondencya w materyach obraz kraiu i narodu polskiego roziaśniających. Rzecz w krótkich napomknieniach z daleka wskazujących drogę do głębszego wywodu*, będąca wymianą nowych, liberalnych poglądów jakobinów, zaś o rok późniejsze jest dzieło *O naturze i przeznaczeniu urzędowań w społeczności*, którego myślą przewodnią był program budowy idealnego społeczeństwa jako organicznej całości, odzwierciedlającej powszechną jedność rzeczywistości. Dzieło to było zebraniem efektów dotychczasowych refleksji filozoficznych Szaniawskiego i dotyczyło:

¹⁸ Zob. ibidem, s. 47-48.

¹⁹ J.K. Szaniawski, *Józef Kalasanty Szaniawski do Pułkownika Franciszka Paszkowskiego*, [w:] T. Kozanecki, *Płockie rękopisy J.K. Szaniawskiego*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1961, nr 7, s. 277. List ten napisany został 11 lutego 1810 roku.

²⁰ Zob. M. Król, op. cit., s. 118-120.

- swoistości kultur narodowych oraz ich akceptacji;
- kwestii rozumu jako medium łączącego wszystkie sfery ludzkiej działalności oraz zapewniającego harmonię funkcji poznawczych z działaniem (harmonię świata idealnego z realnym);
- elitaryzmu poznawczego, polegającego na selekcji, owocem której miało być wyodrębnienie grupy ludzi o „szlachetnych duszach”, moralnie przygotowanych do posiadania mądrości, ludzi prawdziwie oświeconych. Autor zestawiał ich kontrastowo z gminami – ludźmi machinalnymi, krótkowzrocznymi, targanymi przez doznania zmysłowe, ludźmi poddanymi wypadkom losowym i popędowi instynktownym;
- kwestii moralności, za gwarant której Szaniawski uznał chrześcijaństwo jako religię fundamentalną dla zbudowania systemu najdoskonalszej moralności, zakotwiczonej w rozumie – a zatem systemu obejmującego zarówno rozum, jak i serce, poznanie i wolę. W duchu chrześcijaństwa autor postulował odrzucenie wszelkich działań rewolucyjnych (kierowanych gwałtem) jako przeciwnych dążeniu do podnoszenia poziomu swej moralności;
- wizji społeczeństwa jako tworzywa umożliwiającego osiągnięcie pełnej doskonałości moralnej. Twór ten jest zdaniem Szaniawskiego organiczną całością, będącą składową poszczególnych indywidualów, z których każdy jest kolejną całością dla bytów słabiej zorganizowanych. W myśl tego założenia całością najwyżej zorganizowaną społecznie jest ogół ludzkości, będący formą wyższą od narodu, naród zaś całością dla rodziny, a rodzina sumą składową poszczególnych jednostek. Interes każdej jednostki jest przy tym zabezpieczany aż do momentu, gdy wymaga poświęcenia na rzecz formy wyższej, której interes jest przedkładany nad dobro indywidualne. Szczególnie w tym ostatnim punkcie wyraźna staje się analogia założeń Szaniawskiego do platońskiej koncepcji państwa idealnego²¹.

Przyjęta przez Szaniawskiego wizja społeczeństwa zakładała utworzenie szczeblowej struktury państwowej, której kryterium podziału miało bazować na trójpodziale władz człowieka: zdolności postrzeżeń zmysłowych, zdolności rozumu oraz trzeciej zdolności – rozsądku, nazwanej przez autora władzą pojętności. Odpowiadającymi im szczeblami miały być kolejno: szczebel rolników, klasa ludzi, których zadaniem miało być doskonalenie stanu moralnego narodu, oraz klasa ludzi zabezpieczających przemysł i handel. W dziele tym Sza-

²¹ Zob. *ibidem*, s. 105-108.

niawski dał także wyraz swemu zachwytowi nad rolą stanowisk urzędniczych jako zasadniczych dla osiągnięcia przez naród samowiedzy oraz przyrównał geniusz struktury urzędniczej do tworu artystycznego²². Podkreślał jednakowoż, że prawidłowe funkcjonowanie owej struktury wymaga od jej członków właściwego rozumienia całokształtu narodu jako jedności, wymaga zatem znajomości historii narodowej, będącej jednocześnie źródłem życiowego doświadczenia, a także posiadania w wyobraźni możliwie najbliższego ideałowi obrazu struktury państwowej²³. Postulowane przez niego pojęcie jedności społeczeństwa przeciwstawiało się oświeceniowej wizji narodu jako tworu podlegającego parcelacji na klasy. Tylko jedność narodu, oparta na szacunku wzajemnym klas społecznych, umożliwia harmonijne funkcjonowanie ciała państwowego. Zdaniem autora to właśnie „smutne odosobnienie pojedynczych żywiołów i niedostatek organicznej w ciele spójności prawdziwymi są upadku naszego przyczynami”²⁴.

Przedmiotem analiz stanie się także chrześcijański wymiar filozofii autora, wyznacznikiem której stało się przekonanie o teologicznych źródłach i gwarantach prawdy w filozofii (prawda objawiona), a także o konieczności prawowierności filozofii względem dogmatów religii chrześcijańskiej, a także chrześcijańskich zasad moralnych, będących gwarantem wszelkiej doskonałości moralnej narodu.

OSTATNIE LATA ŻYCIA. KRES DZIAŁALNOŚCI

Pełniąc funkcję dyrektora wychowania, Szaniawski utworzył w 1819 roku projekt powołania do życia Kuratorii Generalnej – policji szkolnej, w zasięgu której pozostawałyby szkoły różnych stopni, od elementarnych do wyższych. Projekt ten był wyrazem troski autora nie tylko o poziom wykształcenia, ale szczególnie o wychowanie młodego pokolenia w duchu bogobożności, karności i szacunku do istniejącego porządku społecznego, zakładał bowiem możliwość ingerencji inspektorów uczelni w życie pozaszkolne uczniów oraz w ich praktyki religijne. W zasięgu kontroli inspektorskiej pozostawali również profesorowie i kadra dyrektorska, a pozytywna opinia społeczna była biletem wstępu w progi uczelni. Projekt Szaniawskiego ostatecznie został zatwierdzony przez namiestnika, a część jego postulatów zawierają *Wady głównejsze naszego szkolnego systemu, przedstawione Komitetowi Reformy w 1827 roku oraz dalsze rozwinięcie rzeczy o „wadach naszego szkolnego systemu”*²⁵.

²² Zob. S. Borzym, H. Floryńska, B. Skarga, op. cit., s. 16.

²³ Zob. M. Król, op. cit., s. 108.

²⁴ Cyt. za: T. Kroński, *Reakcja mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku*, [w:] *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*, t. 3, Warszawa 1957, s. 277-278.

²⁵ Zob. M. Król, op. cit., s. 116.

Rok 1829 przyniósł Szaniawskiemu posadę kuratora w instytucjach naukowych. Po powrocie z kolejnej wyprawy wiedeńskiej, w grudniu 1831 roku autor został odsunięty przez władze rosyjskie od zarządzania edukacją i przesunięty na stanowisko kierownicze w Wydziale Spraw Duchownych w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Od lutego 1832 roku działał jako śledczy w Sądzie Najwyższym Kryminalnym (w sądzie tym toczyły się procesy polityczne, dotyczące spraw popowstaniowych) oraz jako prezes Komitetu zajmującego się klasyfikowaniem urzędników państwowych. Przez kilka miesięcy tegoż roku pracował również nad reformą ustaw szkolnych, które należało przejrzeć i dostosować do panujących warunków politycznych²⁶.

Ostatnim akcentem działalności społecznej Szaniawskiego było jego członkostwo w Radzie Wychowania Publicznego, powstałej w lipcu 1833 roku. Od tego momentu przez sześć lat uczestniczył w pracach komitetów powstałych w obrębie Rady. Jako prezes pracował w następujących komitetach: 1) zarządzania akademii duchownej rzymsko-katolickiej, 2) reorganizacji instytucji naukowych, 3) zarządzania planu książek elementarnych oraz 4) reorganizacji wydziału cenzury krajowej. Jako członek zajmował natomiast miejsce w komitetach: 1) zorganizowania instytutu pedagogicznego i 2) urzędu ogrodu botanicznego. W roku 1838 Józef Kalasanty Szaniawski został odznaczony orderem imienia św. Anny I klasy oraz napisał kilka ostatnich rozpraw, a rok później przeszedł na emeryturę. Dnia 4 listopada 1841 zwolnił się z obowiązków działacza publicznego pod pretekstem złego stanu zdrowia. Jako emeryt wielokrotnie udawał się za granicę – bądź to do Wiednia, bądź do Lwowa, pozostając w kontakcie z ruchem religijnym, działającym w zasięgu władzy austriackiej.

W ostatnich latach swego życia Szaniawski pracował nad zagadnieniem terminologii filozoficznej stosowanej w ówczesnym piśmiennictwie. Owocem jego rozważań były ukończone w 1842 roku i publikowane na łamach „Pielgrzyma” *Przygotowawcze uwagi do filozoficznej polemiki w czasopiśmie polskim*, zawierające wskazówki dotyczące właściwego stosowania określonych terminów polskich i obcojęzycznych. Szaniawski zalecał stosować je w taki sposób, aby były jak najbardziej jednoznaczne i jasne oraz aby gwarantowały właściwy przekaz niesionych ze sobą treści. W tym też roku spod jego pióra wyszedł artykuł *Niektóre pomysły o nauce chrześcijańskiej filozofii*, w którym skrytykował podziwiany niegdyś przezeń system filozofii niemieckiej i uznał go za jedynie zgubną sofistykę. Racją filozofii okazała się być dla niego jej funkcja służebna wobec teologii, bazującej na Objawieniu, a wzorem autorów piszących w duchu umiarkowanej ortodoksji mianował Bacona, Leibniza czy Newtona²⁷.

²⁶ Zob. M. Manteufflowa, op. cit., s. 161.

²⁷ Zob. W. Wąsik, *Historia Filozofii Polskiej*, Warszawa 1966, s. 35-38.

ABSTRACT

The subject of this article is a description of life and work of Józef Kalasanty Szaniawski who is not recognized as a philosopher, but is known as a person that had a huge influence on social and political life in 19th century. This article paves the path for the understanding of his thought in the context of 19th-century intellectual culture. It also demonstrates the sociocultural background of Szaniawski's philosophy and discusses the main issues he was preoccupied with in order to place them in their proper place on the map of Polish philosophy.

BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA (JÓZEF KALASANTY SZANIAWSKI)

1. *Józef Kalasanty Szaniawski do Pułkownika Franciszka Paszkowskiego*, [w:] T. Kozanecki, *Płockie rękopisy J.K. Szaniawskiego*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1961, nr 7.
2. *O znamienitszych systemach moralnych starożytności*, Warszawa 1803.

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA

1. Borzym S., Floryńska H., Skarga B., *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815-1918*, Warszawa 1983.
2. Harassek S., *Kant w Polsce przed rokiem 1830*, Kraków 1916.
3. Jaworski W., *Eklektycy i minimaliści. Szkice z dziejów filozofii polskiej początku XIX wieku*, Kraków 1995.
4. Kasiński L., *Wpływ Kanta na Szaniawskiego*, „Przegląd Filozoficzny” 1939, nr 42.
5. Kroński T., *Reakcja mesjanistyczna i katolicka w Polsce połowy XIX wieku*, [w:] *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*, t. 3, Warszawa 1957.
6. Król M., *Zagadka Józefa Kalasantego Szaniawskiego*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” 1974, nr 20.
7. Manteufflowa M., *J. K. Sz. Ideologia i działalność*, „Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1936, nr 16, z. 2.
8. Wąsik W., *Historia Filozofii Polskiej*, Warszawa 1966.